

UPBRINGING AND EDUCATION IN THE FAMILY

Alisher Ruziyev

Profesore, QarDU

Abstract

The article discusses the family upbringing system, which largely determines what kind of child should grow up, what should be taught to them, and what values, norms, and rules should be instilled in them.

Keywords: Family, family upbringing, family environment, child rearing, parental responsibilities, Uzbek family.

Introduction

Аннотация

Maqolada Oilaviy tarbiya tizimi kўp jihatdan qanday boʻla ўsiши, undan нимани тарбиялаши, қандай қадриятлар, меъёрлар ва қоидаларни сингдириш кераклигини белгилайди.

Калит сўзлар: оила, оила тарбияси, оиладаги муҳит, фарзанд тарбияси, та- оналик мажбуриятлари, ўзбек оиласи.

Аннотация

В статье система семейного воспитания во многом определяет, каким должен расти ребенок, что следует из него воспитать, какие ценности, нормы и правила следует привить.

Ключевые слова: семья, семейное воспитание, обстановка в семье, воспитание детей, родительские обязанности, узбекская семья.

Оила жамиятнинг асосий ижтимоий институти сифатида жамият ва инсон ҳаётида турли функцияларни бажаради. Оила ҳар бир халқнинг, миллатнинг давомийлигини сақлайдиган, миллий қадриятлар ривожини таъминлайдиган, янги авлодни вужудга келтириб, уни маънавий ва

жисмоний баркамол қилиб тарбиялайдиган, жамиятнинг асосий бўғини ҳисобланувчи мукаддас маскандир. Оила узоқ тарихга ва чуқур илдизга эга бўлган тарихий-ижтимоий ҳодиса сифатида кишилиқ жамияти тараққиётида ўзига хос бетакрор хусусиятлари билан унинг ривожланишида муҳим рол ўйнаб келмоқда. Ҳар оилада ота-оналар ўзларининг таълим ва тарбия тизимини яратадилар. Бундай тизим ота-оналарнинг ўз оилаларида олинган шахсий тажрибаси асосида шакллантирилади, адабиёт маълумотлари ва таълим фаолияти жараёнида тингланган бошқа одамларнинг маслаҳатлари билан "бойитилади". Ўз моҳиятига кўра, оилавий тарбиянинг ҳар қандай тизими ота-онанинг уни тушуниш ва амалга оширишдаги субъективлигининг намоён қилади. Оилавий тарбия тизими кўп жиҳатдан қандай бола ўсиши, ундан нимани тарбиялаши, қандай қадриятлар, меъёрлар ва қоидаларни сингдириш кераклигини белгилайди. Унинг таъсири остида шахснинг ижтимоийлиги, унинг шахс сифатида шаклланиши асослари шаклланади. Оилавий тарбия - ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахслар (қариндошлар, васийлар) томонидан амалга ошириладиган тарбия шакллари билан бирдир. Шаклланаётган шахснинг ўзига хослигига (турига) таъсир қилувчи оилавий тарбиянинг қуйидаги турлари мавжуд :

- фуқаролик тарбияси - муайян жамият, ҳаёт муҳити, тамойиллар, меъёрлар ва қоидалар эҳтиёжларига жавоб берадиган шахсни тарбиялаш;
- дунёвий таълим – нафис одоб – “дунё талаблари” талабларига жавоб берадиган тарбия;
- элита (француз тилидан элита — жамиятнинг исталган қисмининг энг кўзга кўринган вакиллари, гуруҳлаш ва ҳ.к.) таълим — элита жамиятида, гуруҳда ривожланган таълим (шахсни ижтимоий мақсадга кўра йўналтирилган тарбиялаш — қироллик шахслари, шахзода ва бошқалар);
- миллий тарбия оилавий тарбияда – фарзанд тарбиясига оид миллий қадриятлар, анъаналар, урф-одатлар асосида ва муайян турдаги шахсни - муайян миллат вакилини шакллантиришга йўналтирилган жараён;
- диний оилавий тарбия - ота-оналар мансуб бўлган муайян диний эътиқод асосида фарзандларни тарбиялаш;

- интеграл (лот. интегер - бутун) тарбия - миллатлараро тажрибага асосланган, кўплаб ижтимоий омиллар таъсирида шаклланган ва авлоддан авлодга ўтадиган универсал характерга эга тарбия;

Оилада фарзандлар тарбиялашнинг ўзига хос услублари ва усуллари мавжуд. Бу услублар ва усуллар ҳар бир оиланинг фақат миллий хусусиятларини ўзида акс эттирмасдан, балки, оила яшаётган кишилиқ жамиятининг шакли, ота-оналарнинг ижтимоий фазилатлари, ижтимоий мақоми, оиланинг жойлашув географик ҳудуди иқлими, диний эътиқоди билан боғлиқ ҳолда танланади ва қўлланилади. Оилавий тарбия услуби ота-оналар ва болалар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг асосий усулини белгилайди, бу уларнинг ўзаро тушуниш даражаси, умумий муаммоларни ҳал қилишда иштирок этиши, умумий дунёқараши ва бир-бирининг ҳис-туйғуларининг мазмуни билан ифодаланади. Оилавий тарбия услуб ва усуллари муаммосини ўрганиш ва таҳлил қилиш жараёнида қуйидагилар аниқланди:

Авторитар (француздан ауторитаире - ҳукмронлик) - ҳукмронлик таълими (кўпинча бошқа одамларнинг фикрини тан олмаслик ва тингламаслик, ўзларининг шубҳасиз ҳокимиятига ишониш). Оилада бу кўпинча ота-оналарнинг фарзандини иложи борида яхшироқ тарбиялаш истаги оқибати намоён бўлади, Баъзан бундай тарбия тарбия субъектининг ўзига хослигини (ҳокимияти ва чекловларини) акс эттиради. қатъий - ота-она, асосан, кучли, кўрсатма усуллари билан ҳаракат қилади, ўз талаблари тизимини қўяди, болани ижтимоий ютуқлар йўлидан қатъий бошқаради, кўпинча боланинг ўз фаоллиги ва ташаббусига тўсқинлик қилади.

Либерал (анархист) (юнонча анархия - анархия, анархия) - шахсни чекловсиз, тўлиқ эркинлик, рухсат бериш асосида тарбиялаш. Оилада фарзандлар тарбиясида бу услубнинг қўлланилишининг ижобий ва салбий томонлари ҳам мавжуд. Ижобий томони фарзандларни ўз фаолиятини мустақил ташкил қилиш, мустақил фикрлашни, шахсий “Мен” нини шакллантиришга асос бўлади. Салбий томони эса фарзандлар бу эркинликни суистеъмол қилиши билан боғлиқ муаммоларни вужудга келиши.

Гуманистик (лот. хуманус - инсон) - маърифатли, эркин фикрлайдиган ва инсонпарварлик ғоялари асосида фаолиятини ташкил қилишга қодир инсон шахсини тарбиялаш;

Демократик (юнонча. дѐмос - халқ + кратос - ҳокимият) - жамоат тартибини сақлашга содиқ, жамият талабларига мувофиқ ўз ўрни ва ролини аниқлай оладиган, жамият ҳаётида фаол иштирок этувчи инсон шахсни тарбиялаш;

Пплүралистик тарбия (лотин тилида pluralis - кўплик - ўзи учун муҳим бўлган вазиятларга нисбатан шахс томонидан билдирилган кенг кўламли фикрлар, йўналишлар, кўп қиррали баҳоларнинг фаолият ва мулоқотда намоён бўлиши) - фаолиятда ўзини намоён қила оладиган шахсни тарбиялаш;

Прагматик тарбия (юнонча. прагма - ҳаракат) - тарбияланувчининг амалий фаолияти ва унинг шахсий тажрибасига асосланган тарбия. У инсонга, асосан, реал ҳаётда (амалда) фойдали бўлиши мумкин бўлган нарсаларни тарбиялашга қаратилган. Бундай тарбиянинг натижаси прагматик шахс - амалиётга йўналтирилган, ўз фаолиятида, хатти-ҳаракатларида ва мулоқотида фақат ўзи учун ҳаётий аҳамиятга эга бўлган нарсага амал қиладиган ишбилармон, тадбиркор инсон шахсини шакллантиради; Ижодий (интеллектуал, инновацион ва ҳ.) - тарбия, оилада фарзандларнинг индивидуал хусусиятлари, қобилиятлари, иқтидорини ҳисобга олган ҳолда амалга ошириладиган тарбия;

Агрессив тарбия услублари ва усуллари асосида оилада фарзандларни тарбиялаш, бу каби услубларни фарзанд тарбиясида қўлланилиши келажакда агрессияга мойил шахсни шаклланишига олиб келади. Оилавий тарбияда агрессив услуб ва усулларни қўлланилиши антигуманистик характерга эга.

Оилада тарбия мазмуни, йўналишини - ақлий, ахлоқий, ҳуқуқий, эстетик, меҳнат тарбияси ташкил этади, жамиятда қабул қилинган ахлоқий қоидалар, ҳуқуқий мезонлар, меҳнатсеварлик, эстетик тушунчалар тушунтириш усули воситасида болага сингдирилади. Фарзандларга мустақиллик бериш воситасида масалан, ҳар қандай вазиятдан чиқиш йўлини топишга имкон беради, унга танлаш ва қарор қабул қилишда максимал эркинлик, максимал мустақиллик, мустақиллик беради,

психологик жиҳатдан қўллаб қувватлайди, рағбатлантиради. Мурасага келиш, муаммоли вазиятларда ўзавро келишиб масалани ечимини биргаликда топиш. Ёрдам бериш - ота-она болага қайси вақтда унинг ёрдамига муҳтожлигини ва уни қай даражада бериши мумкинлигини ва бериши кераклигини тушунади; у ҳақиқатан ҳам боланинг ҳаётида иштирок этади, ёрдам беришга интилади, Ҳамдардлик - ота-она зиддиятли вазиятда болага самимий ва чуқур ҳамдардлик билдиради, аммо ҳеч қандай аниқ ҳаракатларни амалга оширмайди. Зиддиятли азиятдан ўзи мустақил чиқишини кузатиб туради. Индулгент - ота-она боланинг физиологик ва психологик қулайлигини таъминлаш учун ҳар қандай ҳаракатни амалга оширишга тайёр бўлиб, фарзандлари манфаатини ҳатто оила манфаатларидан устун қўйишга ҳаракат қилади. Вазиятли - ота-она ўзи бўлган вазиятга қараб қарор қабул қилади. Қарам - ота-она ўзига, ўзининг кучли томонларига ишончни ҳис қилмайди ва фарзандлар тарбиясини психолог ва мактаб ўқитувчиларига юклаб қўяди. Бундай оилавий тарбия шаклида ота-онанинг ўз фарзандлари тарбиясига масъулиятсизлиги намоён бўлади, фарзандларининг ноўтўғри ҳатти-ҳаракатларида мактаб ўқитувчиларини айблайди.

Оилавий тарбияда бола тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи омиллар қуйидагилардан иборат:

1. Оиладаги салбий ижтимоий-маданий муҳит, ота-оналарнинг бир бирига нисбатан қўпол муносабати, оилада қариндошлар муносабатларидаги келишмовчиликлар, ўзаро жанжалларнинг давомийлиги, эр –хотин ўртасидаги зиддиятлар, ота томонидан онанинг таҳқирланиши, хўрланилиши, қайнона ва келин муносабатларидаги зиддиятлар албатта, фарзандлар тарбиясига салбий таъсир кўрсатади, уларда девиант ҳуққ-атворни шаклланишига сабаб бўлади.
2. Ота-оналар томонидан болага ғамхўрлик қилишдаги камчиликлар, ғамхўрликнинг меъёрдан ошиб кетиши. Ғамхўрлик болани қўллаб-қувватлаш ва ёрдамнинг барча турларини кўрсатиш ҳисобланади: озиқ-овқат, кийим-кечак, ўқув қуроллари ва китоблар билан таъминлаш, касаллик ҳолатида даволаниш ва бошқалар. Лекин бундай ҳолатларда ўта

ғамхўрлик кўрсатилиши келажакда фарзандларни мустақил фаолият олиб боришига тўсқинлик қилиши мумкин.

3. Ота –оналар фарзандларининг девиант хулқ-атволрларини яширишга ҳаракат қилиш, бу каби ҳолатларда фақат атрофдагиларни айблаш;

4. Ота –оналарнинг ўз фарзандларини фолитини, ҳатти-ҳаракатларини назорат қилмаслиги, уларнинг оилада тарбиявий субъект сифатида вазифалари, мажбуриятларини бажармаслиги, фарзандлар тарбиясига лоқайдлиги;

5. Ота-оналар фарзандлари тарбиясини, уларнинг бобо ва бувилари ёки яқин қариндошлари зиммаларига юклаб қўйиши ҳолатлари. Бу каби ҳолатлар бугунги кунда ўзбек оиларида ҳам учрайдиган, масалан ота-оналарнинг чет элларга меҳнат қилишга кетиши (меҳнат миграцияси), ёки оилавий ажримлар натижасида фарзандларнинг қаровчисиз қолиши ва ҳ.

6. Ота-оналарнинг девиант хулқ-атворлари, оилада ота-онанинг ишсизлиги фарзандлар тарбиясига жиддий салбий кўрсатади;

7. Ота-оналар вояга етмаган фарзандларини мажбурий меҳнатга мажбур қилиши;

8. Ота-оналарни фарзандлар тарбиясида таълим муассалари билан ҳамкорликни йўлга қўймаслиги;

9. Ота-оналарни фарзанд тарбиясига тайёр эмаслиги, яъни, эрта турмуш қуриш, психологик ва физиологик жиҳатдан тайёр бўлмаган қизларни эрта тушмушга узатиш, оилани моддий жиҳатдан таъминлашга эга бўлмаган ўспирин йигитларни уйлантириш;

10. Оилаларни мустақил яшаш учун ўз шахсий хонадонларини мавжуд эмаслиги ва ҳ.

11. Ота-оналарнинг болаларга қарама-қарши муносабати. Ҳар қандай сабабларга кўра оилада ота-онадан бирининг узок муддатда уйда бўлмаслик ҳолатлари, ота-оналарнинг фарзанд тарбияда шахсий амбицияларини (ота-оналардан бири) қондиришга бўлган иштиёқини баландлиги фарзандлар тарбиясига жиддий салбий таъсир кўрсатади.

Хуллас, оилавий тарбияни мукаммаллаштириш жамиятда баркамол инсон шахсини шакллантиришнинг биринчи вазифаларидан биридир. Оилада

фарзандлар тарбиясида таълим муассасалари билан белгиланган хамкорликни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқдир.

Асосий адабиётлар

1. Қуръони Карим. Абдулазиз Мансур таржимаси. Т., 2001.
2. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Ҳадис 4 жилдлик Т., 1997.
3. Убайдуллаева Севара. Оила маданияти. Т., 2015.
4. Иброҳимов Абдуқаҳҳор. Ёруғлуғ. Т., 2006.
5. Абдурахмонов А. Саодатга элтувчи билим. Т., 2003.
6. Тоҳир Малик. Одамийлик мулки. Т., 2015.
7. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Одоблар хазинаси. Т., 2009.
8. Имом Ғазолий. Уйланиш одоби. Т., 2018.
9. Одамийлик сабоқлари. Т., 1997.
10. Тўраева Азиза. Оилавий муҳит ва унинг тарбиявий таъсири. Қарши: 2007.
11. Рўзиев Алишер. Тарбия дарслик. Қарши 2023
12. Рўзиев Алишер. Ёшларда маънавий- ахлоқий сифатларни тарбиялаш омиллари. Қарши 2023

Ахборот манбалари

1. <http://www.ziynet.uz>
2. <http://www.edu.uz>
3. <http://www.google.uz>
4. <http://www.history.ru>